

De argeloze transformatie naar een diffuse stad

Vlaanderen als nevelstad

(Foto: Jerven Colardyn)

Het begrip 'nevelstad' behoort tot het soort modieuze nieuwspraak waar planners en stedenbouwers zich van bedienen om condities aan te duiden waarvan zij (nog) niet goed weten hoe ze te plaatsen. In de jaren tachtig van de vorige eeuw was het debat nog sterk toegespitst op het schrikwekkende beeld van een eindeloos uitzwermende periferie rond de grote steden. Geleidelijk groeide het besef dat een deel van de dunne stedelijke ontwikkeling die als een gaswolk tussen de steden in hangt zich niet zonder meer binnen een centrum-periferietegenstelling laat beschrijven. De nevelstad geldt als aanduiding voor een veralgemeende verstedelijking die van uitgestrekte delen van Europa bezit heeft genomen. De verschijning van de nevelstad is ternauwernood stedelijk maar de actoren die meespelen in het ontstaan ervan zijn dat zonder enige twijfel wel.

MICHIEL DEHAENE EN MAARTEN LOOPMANS

'la plaine est morne et mort – et la ville la mange'

Emile Verhaeren,

Les villes tentaculaires et les campagnes halusciniées, 1895.

Nevelstad is de Nederlandse vertaling van de Italiaanse term 'città diffusa' die reeds meer dan tien jaar circuleert voor de losse en nonchalante verstedelijking van grote delen van het Italiaanse grondgebied. De term nevelstad is in de eerste plaats beschrijvend van aard. De nauwkeurige beschrijving van de diffuse stad in de jaren negentig is meer dan een oefening in stedelijke nederzettingsgeografie, maar brengt een verstedelijkingsproces aan het licht dat zich buiten de vlekkenplannen van de planologen voltrekt, door planning nauwelijks gehinderd. De beschrijving van de nevelstad laat een wereld van verschil zien tussen intentie en feitelijke verstedelijking en nodigt de planner uit om in meer concrete termen en op de ruimte toegesneden zijn visie te bepalen.

De spanning tussen droom en werkelijkheid is eigen aan elke wens tot planning. De ongecontroleerde en oncontroleerbare aard van de door privaat initiatief geleide diffuse verstedelijking stelt dit probleem echter nog scherper. De uitwaaiering van de stad bevestigt wat de naoorlogse planningskritiek reeds in algemene zin had gesteld: dat elke beschrijving van de stad partieel is en slechts een aspect van de werkelijkheid bevat. De postmoderne samenleving die in de nevelstad gedijdt is er een van vele verhalen die over en door elkaar heen de ruimte bepalen, zonder op duidelijke wijze uit te monden in een leesbaar ruimtelijk bestel. Een veelheid aan lenzen en perspectieven wordt ingezet om de gefragmenteerde ruimte van de nevelstad in beeld te brengen. De Italiaanse architect Stefano Boeri schoof in dit verband enkele jaren geleden het model van de 'eclectische atlas' naar voren. In zijn bijdrage aan dit nummer spiegelt Oswald Devisch dit model aan een recente studie

Sporen van automobiliteit in de nevelstad.

van de Zurichse periferie waarin de auteurs Bucher, Campi en Zardini het model van de stads- of reisgids inzetten om het contrast tussen ruimtelijke fragmentatie en programmatische coherentie aan de orde te stellen.

Het schijnbaar generieke karakter van het fenomeen nevelstad geeft makkelijk aanleiding tot een vertoog dat in zeer algemene termen over het fenomeen heen glijdt. In de literatuur vind je een scala aan termen terug: tapijtmetroopol, ville émergente, ville territoire, Zwischenstadt. Pieter Saey en Nathalie Van Nuffel bekritisieren de uitwassen van een uitsluitend beschrijvende analyse van de nevelstad en brengen een meer functionele, procesmatige benadering als alternatief naar voren. Ook in dit nummer willen we in veel concrete termen de toedracht en aard van het fenomeen nevelstad behandelen. Daarbij fungeert de Vlaamse casus als een soort graadmeter om tot meer specifieke inzichten te komen. De morfologische nevelstad, zo blijkt meteen, is slechts een aspect van een complexe stedelijke realiteit waarbij niet alles zich aan de centrum-periferiologica onttrekt, maar die een verstedelijkte ruimte toont waarin evenwichten verschuiven binnen een veelpolig krachtenveld.

Een karakteristieke nonchalance

Hoewel de Vlaamse nevelstad door niemand werd gepland is ze geenszins het resultaat van blind toeval. De diffuse verstedelijking van het Vlaamse territorium komt voort uit een complex samenspel van omstandigheden, onvoorziene effecten, maar ook precieze en strategische keuzes. Ten eerste is er de Vlaamse geografie die in zijn waterhuishouding, bodemgesteldheid en topografie de verstedelijking mogelijk heeft gemaakt en weinig in de weg heeft gestaan. Op achttiende-eeuwse kaarten van het Vlaams grondgebied zien we een grondgebied dat reeds, op wat heidegrond, moeras en bosgrond na, voor het grootste deel in cultuur is gebracht. De vruchtbare grond laat een intense verbouwing toe. Aan de vooravond van de industriële revolutie was het land reeds in relatief kleine kavels ingedeeld en dicht bezaaid met hofsteden en gehuchtjes, stadjes en steden. De conservatieve gemeentewet van 1836 die kort na de Belgische onafhan-

kelijkheid werd ingevoerd, gaf aan dit drukke landschap van gehuchten, dorpen en steden een specifieke betekenis. De wet plaatste alle nederzettingen van enige omvang in bestuurlijk opzicht op voet van gelijkheid door aan alle het sta-tuut van gemeente toe te kennen. De gemeentelijke autonomie werd een basisprincipe van het Belgisch bestuur en bakende op die manier het bestuurlijk belang van het gehele territorium af ten nadele van de steden, net op het moment dat de steden snel aan economisch belang wonnen. Daarmee waren de spelregels bepaald: de verstedelijking van het Belgisch grondgebied zou zich voltrekken in een complex evenwicht tussen het lokale initiatief en een liberale overheid. De bouw van infrastructu-rele werken en later de publieke huis-vesting vinden hun beslag in een com-plex evenwicht tussen een centrale overheid die het kader schept en financiert en een lokale overheid die in sterke mate voor de uitvoering van het beleid instaat.

Op enkele episodes na, zoals de ontwik-keling van tuinvijken tijdens de weder-opbouw na de Eerste Wereldoorlog, kiest de Belgische overheid ervoor om in de oplossing van het woningvraag-stuk de markt te ondersteunen. Publieke huisvesting wordt gereser-veerd voor het onderste segment van de woningmarkt. De Vlaamse huis-vestingsmarkt biedt daardoor het omge-keerde beeld van de Nederlandse situa-tie: driekwart van de Vlaamse woningen is privébezit en slecht zes procent betreft sociale huurwoningen. België kent bovendien een lange traditie van individuele woningbouw en zelfbouw.

De Belgische overheid ontdekte reeds vrij vroeg het potentieel van een actief spreidingsbeleid. In 1874 startte de overheid een programma van gesubsidieerde abonnementen voor arbeiders. In de decennia daarna werd het net van spoorlijnen verder verfijnd met een netwerk van lokale spoorlijnen, de zogenaamde buurtspoorwegen, die tot diep in het rurale achterland doordrongen. De maatregelen moesten de arbeidsreserve die op het platteland aanwezig was voor de stedelijke arbeidsmarkt beschikbaar maken, om zo de arbeidskosten te drukken en de plattelandsvlucht naar de (politiek tumultueuze) stad te voorko-men. Indirect leidden deze maatregelen niet alleen tot één arbeidsmarkt maar ook tot één grondmarkt. Grote delen van het rurale achterland werden in de ste-delijke grondmarkt ingeschakeld, op een schaal die speculatie eerder uitsluit dan aanwakkerd.

De buurtspoorwegen waren typerend voor een voorzienende houding ten opzichte van infrastructuur. De Belgische overheid besloot relatief laat (midden jaren zestig) om tot de bouw van snelwegen over te gaan. Toen die beslissing eenmaal genomen was, sprong ze royaal met de infrastructuur om. Elk dorpje of stadje kreeg zijn eigen afrit. De infrastructuur was eerder bedoeld om ontwikkeling mogelijk te maken dan om te sturen of ordenen. Het Vlaamse landschap is opgebouwd uit een kleine korrelmaat: de combina-tie van een fijn versneden eigendoms-structuur, een sterke lokale overheid en de nadruk op particulier initiatief. Ook het open landschap is vaak een druk landschap, opgebouwd uit een veelheid

van kleine landschapselementen. De transformatie van dit landschap gaat bijna argeloos, elementen worden ver-vangen en uitgewisseld. Het verlies van het landschap gaat geleidelijk. Zelden staat bij een ingreep het hele landschap op het spel. Geleidelijk ontstaat het losse en wat rommelige landschap, uit-drukking van een karakteristieke non-chalance. Het is er vaak goed wonen, maar het lijkt er niet altijd naar. In de artikelen van zowel Stefan Devoldere als Kristof Boonen en Roeland Smits wordt op specifieke casussen ingezoomd en komt de vor-ming van de nevelstad in al zijn concreetheid in beeld. Boonen en Smits behandelen het tussenstedelijk gebied tussen Lokeren, Sint-Niklaas en Dendermonde, een stukje Vlaamse ruit. Stefan Devoldere gaat vanuit specifieke sociaal-ruimtelijke praktijken op zoek naar nieuwe, eigen vormen van stede-lijkheid in de nevelstad.

Elementen van een probleemstelling

De historische ontwikkeling van de nevelstad hangt in sterke mate samen met het netwerk dat de territoriale spreiding mogelijk maakt. De kwaliteit van de nevelstad als werk- en leefomge-ving hangt ook nu nog in sterke mate af van de kwaliteit van het netwerk. Hier ligt inderdaad de achilleshiel van het verhaal. Mobiliteit heeft zijn prijs en de ongelijke dekking van elk netwerk brengt ongelijkheid in het territorium aan. In hun bijdrage over vervoersar-moede stellen Marie Bourgeois en Henk Meert vast dat een verhoogde afhankelijkheid van automobilititeit in het verspreide nederzettingenpatroon van

Wonen in losse flarden.

Mobiliteit als voorwaarde.

de nevelstad nieuwe ongelijkheden in het leven heeft geroepen. Gunter Gonissens bijdrage over fietsnetwerken, een gemeenplaats in Nederland maar een nieuwigheid in Vlaanderen, peilt naar de morfologische en functionele verschuivingen en ruimtelijke differentiatie die een dergelijk 'zacht' netwerk met zich mee heeft gebracht. Marco Bontje, vanuit een functionele analyse van de Nederlandse situatie, verwijst de idee van een eindeloze nevelstad in Nederland (en impliciet ook daarbuiten) radicaal naar het rijk de fabelen: de voorwaarde van een grenzeloze mobiliteit is niet vervuld om de schaalprong naar één enkel groot, functioneel stedelijk veld te kunnen maken. Hoewel de inzet van de term nevelstad in dit themanummer in de eerste plaats beschrijvend en verklarend is, kunnen we in het licht van de Belgisch-Nederlandse tegenstelling de vraag naar de normatieve betekenis van de nevelstad niet uit de weg gaan. In het licht van de vermarkting van stedenbouw en ruimtelijke ordening heerst in

Nederland immers reeds enkele jaren een groeiende interesse voor het Vlaamse verstedelijkte landschap als planningsmodel. Op het moment dat Vlaanderen via haar Ruimtelijk Structuurplan grote inspanningen levert om tot een meer geconcentreerde ruimtelijke ontwikkeling te komen en het model van de compacte stad als gewenste structuur huldigt, lijkt Nederland haar compacte planningscultuur in twijfel te trekken. In twee interviews laten we voor- en tegenstanders van de compacte stad en de nevelstad aan het woord. Duidelijk wordt hoe de Belgische nonchalance en afwezigheid van een strak ruimtelijk beleid de orthodoxie van de planoloog op de proef stelt.

Michiel Dehaene is assistent aan het departement architectuur, stedenbouw en ruimtelijke ordening (ASRO) van de KULeuven. Maarten Loopmans is aspirant-FWO Vlaanderen aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie (ISEG) van de KU Leuven. Beiden zijn redacteur van AGORA.

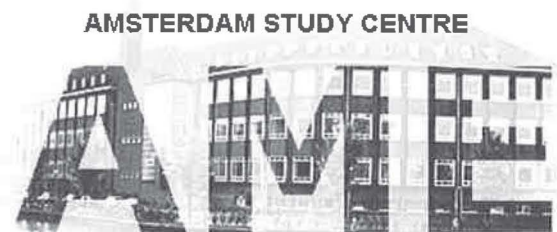
Literatuurselectie

- De Meulder, Bruno (1997). Wonen tussen de gemeenplaats van de ferme en het stigma van het woningblok. Naoorlogse stedenbouw en huisvesting in de versplinterde Vlaamse ruit. In: *Bouwstenen van een sociaal woonbeleid 1945-1995*, Brussel: Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, pp. 295-335.
- De Meulder, Bruno, Schreurs, Jan, Cock, Annabel, Notteboom, Bruno (1999). Patching up the Belgian Urban Landscape. In: *Oase*, Nr. 52, pp. 78-112.
- De Meulder, Bruno, Dehaene Michiel (2000). Atlas: Zuidelijk West-Vlaanderen fascikel 0 & 1., Kortrijk: Anno'02.
- De Meulder, Bruno, Dehaene Michiel (2002). Hybride figuren in de nevelstad: retroactieve stedenbouw van het Vlaamse stadslandschap. In: *De Architect*, Vol. 33, Nr. 12., pp. 33-37.
- Indovina, Francesco, ed. (1990). *La Città Diffusa*, Venezia: IUAV-DAEST.
- Ryckewaert Michael (2002). De minimale rationaliteit van woonpatronen in Nevelstad Vlaanderen. In: *OASE*, Nr. 60, winter 2002, pp. 49-60.

- advertentie -

Instituut voor Stedelijk Onderzoek & Ruimtelijk Beleid

Nieuwe Prinsengracht 130
1018 VZ Amsterdam
T (020) 525 4062
F (020) 525 4051
E-mail AME@frw.uva.nl
Website <http://www.frw.uva.nl/ame/>

FOR THE METROPOLITAN ENVIRONMENT

Het Amsterdam study centre for the Metropolitan Environment verricht sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar steden en verstedelijkte gebieden. In het instituut werken circa 30 stafleden en 20 promovendi op het terrein van de sociale geografie, stedelijke economie, planologie, demografie en stadssociologie.